

СРПСКА СВЕСТ У ОЧЕКИВАЊУ БУДУЋНОСТИ *)

На крају XX века, пред почетак новог доба и трећег миленија, Србија и српски народ нашли су се у једном од најтежих искушења у својој историји. Такво стање мора се прихватити као пораз, па поправку, која Србији предстоји, треба започети од самога дна. Од сазнања и свести о поразу – на љуту рану привити љуту траву. До краја столећа српско питање на Балкану и у Европи решаваће се на крајње неповољним основама једног великог историјског, политичког и војничког промашаја, који озбиљно прети да ће се проширити и на духовну област и убрзо претворити у морални и цивилизацијски пораз. Такву несрећу Срби нису доживели од XV века, када су изгубили малу деспотовину на рушевинама великог царства. У клонућу српског устанка 1815. године очај и патње становништва били су можда тежи и болнији, али се тада у мрак турске освете улазило с надом да ће негде у Европи и хришћанском свету, макар из рачупа, засветлети бар неко кандило тоpline, наде и спасења. Светло се, доиста, и упалило, јер је управо те страшне 1815. године Вук Караџић у Бечу штампа своју другу *Народну српску ијеснарицу* и тиме скрепу пажњу Европи на постојање једног заборављеног и непризнатног народа који умире пред њеним вратима.

Данас се тај народ назива »мрљом на лицу човечанства« и подноси најтеже казнене мере изошштења, какве се не пампте у цивилизованом свету. Срби су постали један од најомрзнутијих и најозлоглашенијих народа с којим нико неће ни да се сусреће, ни да тргује, ни да разговара. Изложени су потпуној привредној, политичкој, научној и културној блокади, избачени из круга цивилизованих земаља, враћени бар 200 година уназад и поново гурнути пред зидине Европе. Тако су поништени снови и идеали неколико вредних и упорних нараштаја, који су мучним одрицањем и великим напорима били постигли признавање српских права и вредности. Без обзира на то колико су неправедне и сурове, па и са каквим мутним мотивима су покренуте, садашње околности учиниле су да истини о себи треба погледати у очи и признати тежину пораза какав се задуго неће моћи да исправи.

*) Саопштење поднето на скупу »Српски народ на иочетку новој доба« у САНУ, 15–19. јуни 1992. године.

На почетку новог доба српски народ нема чему другом да се нада осим да изнова почне од почетка. Да поново крене оданде одакле је био пошао, не би ли се охрабрио стеченим горким сазнањем и чемерним искуством и тако брже кренуо путем што му тек предстоји ако жели да се врати на онај осветљени део историјске позорнице са које је данас уклоњен.

Живети изван свога времена и заостајати за историјом за један народ може, наравно, бити пораз политике и идеологије што су га на те грање довели. Међутим, такав темељит и свестрап пораз, какав српски народ доживљава на прагу новог доба, и са којим ће морати да уђе у будућност, има и своје дубље, далекосежније значење за целокупну духовну свест народне заједнице, па, самим тим, и за судбину сваког појединца. Тај пораз руши самопоуздање и самосвест, ствара осећање стида и кривице, подстиче осорност, инат и бахатост, подгрева мржњу, насиље и освету. Тиме се изопштени народ још више удаљује од модерног света, спушта се још ниже на цивилизацијској лествици и још дубље враћа уназад, упадајући нехотице у замку проклетства која му је постављена. Политика пораза, која је до тога стања и довела, неразумним поступцима и пркосом само се још више ојачава, загрева се и учвршћује, те сама постаје извор снаге за сопствено одржање. Трезвеним и хладним отклањањем од вруће политике, смелим сагледавањем истинског стања ствари, најкрупније и најпрече невоље могу се бар именовати и одредити, поставити на право место и донекле осветлити. Страх од истине не може бити разлог ни клоњућу ни незнању. Напротив, само јаки и здрави народи имају снаге да се суоче са истином о себи, да схвате свој положај и да се прену и усправе, не верујући у митове и у бајке о својој праведности, посебности, невиности и небеској врлини.

У ново доба, које се примиче, Србија и српски народ улазе притиснути новим недаћама, што су се падовезале на његове старе, исконске кобне несреће. Непросвећеност, несигурност и неситост, које су до јуче биле најјаче негативне енергије у српском карактеру, појачане су и проширене новим невољама. Те нове ране такође могу оставити дубокога трага на природу, смер и снагу српске свести, непосредно угрожавајући међу Србима најпре њихову свест о њима самима, а потом и представу о свету који их окружује, о њиховом месту у времену и простору и о њиховим обавезама према будућим нарашћајима. Ако не желе да живе мимо света, у предвечерје повог доба Срби морају прихватити неколико истина од којих би могли започети свој духовни и цивилизацијски препород.

Изопштеност, напуштеност, усамљеност и проклетство, које се на Србију и Србе данас сручило (без обзира да ли с правом или не), затварају српском народу готово сва врата према будућности. Искључују их из светске економске размене и трговинске интеграције, из јединственог технолошког и информативног система, из свих глобалних подухвата у свим већим научним областима, па чак и из општег планетарног преображаја, заснованог пре свега на додирима, сусретању, размени података, подели посла и сарадњи свих делова целине. Свака наука, без обзира да ли је велика или мала, у свима областима мораће сутра бити саображена и прилагођена општим постигнутим мерилима, будући да

научне истине, као и уметничке вредности, превазилазе националне границе и постају заједничко добро читавога човечанства.

Политички, војнички и идеолошки пораз југословенске идеје, за коју се Србија залагала и у коју је уложила како своје најбоље снаге тако и своју државу, вратили су српски народ пословима које је требало обавити пре скоро сто година: одредити српске границе и српски културни и политички простор; рашчистити питање положаја Срба изван Србије; утврдити државну политику, програм спољашње, унутрашње и националне праксе; решити однос према мањинама, суседима, словенском свету, савезницима и великим силама, а нарочито према типу и устројству сопствене државе.

Одсуство заједничког и јединственог идејног ослонаца и духовног заједништва српског народа, чему је нарочито погодновало разбијање породице и потискивање вере у доба комунистичке власти, угрозили су, оборили и ослабили српску самосвест и самопоштовање. Српски дух су изједначили с хајдучком бахатошћу, укинули духовно господство и витешки аристократизам српског човека, распустили и онако непросвећен народ и свели га на најнижи биолошки нагон борбе за голо одржање.

Примитивизам и непросвећеност неуго и запуштеног пука изазвали су пад културних вредности, потражњу за најнижим потребама тела, стравично занемаривање духовних захтева; јевтину потрошачку забаву за једнократну употребу уместо истинске уметности. Изазвали су спуштање општег културног нивоа у народу, осиромашењење духа, занемаривање, заборављање и гажење моралних вредности и врлина на којима је српска друштвена заједница успела да се одржи вековима.

Друштвена збрка, изазвана револуцијом и великим померањем огромних маса народа са села у градове, условила је вртлог новог дисконитинитета и довела до провале примитивизма у свим областима живота. Нарочито тешко комунизам је погодио село, које је нова власт готово потпуно разорила, а хибридни самоуправни вид социјализма до краја опустошио. Села су остала без људи и младости као пајздравије друштвене масе; куће без домаћина; домазлук без руку и подмлатка. Село се преселило у слабе индустријске центре уз паланке и мале варошице по унутрашњости, на периферију већих градова и у сателитска насеља око метрополе, која је највећим делом претворена у спаваонишу. Под притиском конфекцијске културе развија се живот без већих духовних потреба и без правих моралних кочница; живот пун себичности, рачунице, зависти и тежње за поседовањем јевтиних и помодних добара; живот с једне стране нерадан и лагодан, покорап према властима што су му омогућиле брзи успон на друштвепој лествици, а са друге стране дивал, грамзив и осоран према свему што би могло да угрози привилегије стечене без труда.

На таквом испревртаном тлу није могла да се заснује никаква духовна култура и никаква вредност већа од уличне и забављачке. Били су угрожени духовност и осећање греха; унижен је здрави морал народа. Најстрашнији и уједно најочигледнији израз тога друштвеног поремећаја исказао се кроз податак да је Србији запретила тзв. бела смрт – страховити пад наталитета који изравно води гашењу иације. Према постојећим статистичким подацима око 45% новорођенчади у Србији не

потиче из српских породица. у новој Савезној Републици Југославији око 60% бракова је без деце или са једним дететом. Око 10% становништва је потпуно неисмено, а по томе се може претпоставити да је бар још 30–40% грађана без виших и редовних културних и цивилизацијских потреба. Са таквим људским потенцијалом не могу се држати ни садашње територије. Не може се водити никакав сем самоубилачки рат, јер ће он у оваквим условима усамљености и изолације сасвим десетковати репродуктивну популацију и тиме пресећи природан пут у сутрашњицу. За будућност Србија се мора припремити на другој страни и друкчијим средствима.

Цивилизацијски поремећаји, духовно осиромашење и морални пад показали су да се и после скоро сто година приближавања модерној Европи српски народ поново налази тамо где је био на почетку века. С обзиром на расламсалу страначку борбу без одговарајуће политичке културе – без обзира на опасност од растућег национализма, комуно-фашистичких крајности, наснља верске нетрпељивости и арогантног аутистичког отуђења власти – поставља се и данас исто питање са каквим је Србија ушла и у XX столеће: да ли су Србима потребније политичке слободе или им је потребнија морална просвећеност?

Полазећи од претпоставке да је један од узрока српских историјских промашаја у модерној ери великих тоталитарних идеологија био у одсуству заједничке свести – какву иначе имају угрожени народи, на пример Јевреји – могло би се поверовати да је почетак могућег преображаја српског народа, ради бољег припремања за будућност, пре свега у отклањању главних унутрашњих узрока садашњег пораза: у већој просвећености, уљућености и стрпљивости сваког појединца у народној маси. Да је у ситном раду сваког човека, у прегалаштву за општу ствар и у доброј вољи да се ствари покрену и измене. Да се накушљена енергија незадовољства и горчине усмери ка здравим циљевима, који нису и не смеју да буду небеске химере него једноставне и обичне ствари – добра воља, ситно прегалаштво, свакодневно одрицање, промишленост, трезвеност и очишћење од мржње, чак и у изнуђеној одбрани сопственога прага и достојанства. У свет будућности Србе неће довести ни њихова храброст ни њихова покорност него једино њихов цивилизацијски преображај и њихова изједначеност са просвећеним делом човечанства.

Темељ тога преображаја, који би истовремено значио и окретање према будућности, најприродније би могао бити слободан појединац у обновљеној породици. Обе те традиционалне српске вредности биле су озбиљно потиснуте, разбијене и угрожене у тоталитарном покрету, чак и онда када је бољшевичку идеологију колективитета заменила митска и историјска свест као нови стожер окупљања. На духовном плану, последице тога стања су опомињуће. Не зна се ко је прави носилац духовне свести данашње српске културе, ни на коме заправо почива данашња српска заједница. Показало се неодржвим да ће се стара сеоска патријархална задруга интегрисати у грађанско друштво. Упркос утоњији о Србији као моралном чиниоцу на Истоку, то је изазвало први велики раскол у душама и довело до потреса у српској култури на почетку XX века. Силовит стваралачки, морални, привредни, државнички и војнички полет Србије на почетку тадашњег новог доба био је срећна и плодана катарза унутрашњег раскола. Касније насилно потискивање недовољно

сређене и nedozrele грађанске и градске културе – коју је у другој великој историјској кризи модерне Србије извршила бољшевичка револуција – још теже је уздрмало темеље српске заједнице и српске духовне самосвести. Изазвана је збрка у душама, расуло у главама, пометња у захтевима, опрез у очекивањима.

У часу када је могла почети нова катарза као духовно очишћење тог новог раскола у култури, српски народ и српска држава суочили су се са распадом комунистичког царства и били доведени у положај да немају другог избора сем да прихвате пораз. Био је то тежак и ономињући пораз националне идеологије јединства, пораз југословенске идеје повезаности српских покрајина, пораз српске цивилизацијске моћи на Балкану, а такође и војнички, односно морални, пораз српске државе пред међународном заједницом. За такав и толики пораз будућност неће оптуживати само поредак, него расуло и раскол у душама које су остале без ослоњаца и без мотивације. Које су остале без јасне идеје опстанка и без државничког и националног програма; без свести о себи и своме окружењу, одбачене од света и потиснуте на руб голог одржања и преживљавања.

Тако се на почетку новог доба српски народ изнова нашао у замци свога исконског архетипа: поново у тамном вилајету, за који је везана његова историјска и духовна судбина да ће му сваки корак бити погрешан, а свака одлука повод за кајање. Ако на прагу новог доба српска свест буде прихватила ту истину пре него што нестане са лица земље, само здрава критичка разборитост просвећеног народа моћи ће да нађе и понуди неопходни излаз. У ново доба Србију пеће увести осорност и текови, који су јој већ разровали душу. Може је увести само свест и просветљење ума, појединачно као усправљена личност, свестан својих могућности и обавеза стечених у здравој породичној заједници.